

УДК 005.57:005.71

*А. Ю. Безшура,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту,
Житомирський державний технологічний університет*

ІНФОРМАЦІЙНІ ЧИННИКИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ЗМІН НА ПІДПРИЄМСТВІ

A. U. Bezshkura,
candidate of economics, associate professor of department of Management, Zhytomyr state technological university

INFORMATION FACTORS OF ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT CHANGES IN THE COMPANIES

У статті досліджено сучасні тенденції інформатизації підприємства. Визначено особливості організаційно-управлінських змін на підприємстві під впливом інформаційних чинників. Обгрунтовано виникнення нових форм суб'єктів господарювання.

In the article researched modern tendencies informatization of a company. Defined specific features of the organizational and management changes in the company under the influence of informational factor. Grounded emergence of new forms of business entities.

*Ключові слова: інформація, інформаційні чинники, організаційно-управлінські зміни.
Keywords: information, information factors, organizational and managerial changes.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Науково-технологічний прогрес змінює масштаби й структуру виробництва, впливає на стан підприємств та організацій, обумовлює стрибкоподібний характер процесу інтернаціоналізації. Це обумовлено тим, що наукові відкриття в умовах сучасного світу набувають інтернаціональної форми, втрачають "національну самобутність" і замкненість, стають універсальними і є передумовою для народження саме виробничої інтернаціоналізації, яка не може реалізуватися без сучасної інфраструктури підприємства, тобто нових економічних утворень та, відповідно, організаційно-управлінських змін на підприємстві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню нових форм виробничих систем та їх ролі у прискоренні розвитку підприємств присвячені роботи зарубіжних та вітчизняних учених: С. Соколенко, Ю. Бажала, М. Войнаренко, С. Колодинського, М. Портера, М. Кастельса.

Разом з тим, у сучасній літературі ще не знайшли повного відображення проблеми інформатизації та її ролі при організаційно-управлінських змінах на підприємстві, що особливо актуально в період трансформації соціально-економічної системи України, оскільки зміни в системі управління підприємством визначають напрям розвитку економічних суб'єктів господарювання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є визначення сучасних тенденцій інформатизації, яка спричинює організаційно-управлінські зміни в системі управління підприємством.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Науково-технологічний прогрес вносить кардинальні зміни на підприємстві, формуючи вплив таких інноваційних чинників, як інформатизація, електронізація, роботизація, комп'ютеризація виробництва, впровадження біотехнології, інте-

лектуалізація виробництва, його дематеріалізація, які пов'язані зі зміною моделі економічного розвитку, з переходом від екстенсивного до інтенсивного типу економічного зростання в сучасних умовах.

Так, наприклад, електронізація виробничого процесу підприємства дає змогу вилучити з безпосереднього його процесу робочу силу, веде до часткової або повної автоматизації технологічних процесів. Виникають можливості для створення банків даних про основні тенденції розвитку підприємства, фінансів, зміни цін на основні ресурси тощо. За допомогою ЕОМ установлюються тісні кореспондентські міжбанківські зв'язки, відбувається обмін даними про курси акцій на головних фондових біржах і про ціни товарів на товарних біржах світу. У цій же системі можна одержати інформацію про стан світових грошових ринків, курси валют, ціни на золото й інше.

Ступінь забезпеченості інформацією впливає на рівень ризику загалом при здійсненні діяльності підприємства, надає можливість зменшити вплив невизначеності зовнішнього середовища. Інформація необхідна для аналізу ситуацій та моделювання результату прийняття певних управлінських рішень. Будь-яке підприємство не може існувати тільки за рахунок внутрішньої інформації. Глобалізаційні процеси та посилення конкуренції тільки загострюють необхідність розширення зовнішніх інформаційних потоків.

Можливості інформатизації принципово змінили характер господарської діяльності підприємства, яка в сучасних умовах набула нових рис: ефективне здійснення діяльності "не виходячи з офісу" на основі застосування електронних бізнес-технологій та в режимі реального часу; збирання і передавання бізнес-інформації за допомогою телекомунікаційних мереж зв'язку (глобальні супутникові системи зв'язку, мережі ЕОМ, локальні мережі телерадіозв'язку тощо).

Інформація важлива на всіх стадіях економічної діяльності підприємства та етапах виробництва: від ідеї створення нового продукту до її реалізації. Вона обумовлює властивості продукту, матеріально-технічну базу, особливості технологічного процесу, організацію діяльності (планування, облік, зниження витрат). Успіх діяльності будь-якого підприємства значною мірою залежить від того, наскільки його персонал обізнаний з діяльністю підприємства, уміє практично використовувати всю суму знань, умінь і навичок, без яких ефективна діяльність неможлива.

Інформація є основою знань людини, які генеруються на її основі, тому інформаційна площина економічних процесів на сучасному етапі стає головним чинником стабільного розвитку підприємства та організаційно-управлінських змін на ньому.

Так, наприклад, сьогодні розвивається такий вид бізнесу, як інформаційне посередництво. Передусім він представлений у сфері торговельних відносин (інформація про товари, ціни, умови поставки). Так, інформаційні ресурси швейцарської компанії "Компас" акумулюють дані про компанію, товари і послуги, товарні марки, прізвища власників компаній. "Компас" має представництва більше, ніж у 79 країнах світу, розвиваючи свій бізнес через систему франчайзингу.

Відомою також є компанія "Блумберг", яка має філії в 70 та обслуговує клієнтів у 126 країнах світу. Ця компанія створила широку клієнтську базу завдяки диверсифікації інформаційних послуг. До її інформаційних продуктів відносяться: інформація про інвестиційні показники, аналітичні матеріали тощо. Розміщена у Нью-Йорку, компанія наймає понад 8000 працівників у 108 офісах в усьому світі [1, с. 245].

Глобалізація ринків, збільшення конкуренції призвели до зростаючої популярності нової виробничої інноваційної моделі, в рамках якої всі учасники виробництва прагнуть об'єднатися в кластери, метою яких є підвищення внутрішньої та міжнародної конкурентоздатності його членів за рахунок комерційного і некомерційного співробітництва, наукових досліджень та інновації, освіти і заходів політичної підтримки [2].

Кластери — це регіональні центри концентрації спеціалізованих компаній і організацій, які взаємопов'язані численними каналами, які створюють сприятливе середовище для інновацій. Ці групи компаній і організацій сприяють усуненню бар'єрів для перетворення нових ідей в нові продукти і отримання максимальної вигоди від глобалізації [3].

Кластеризація фірм дає можливість посилювати міжфірмені потоки ідей та інформації. Такі потоки, як правило, здійснюються формально і неформально шляхом обміну ідеями між партнерськими фірмами при виконанні спільної роботи, в рамках контактів зі спільними постачальниками, через соціальні міжфірмені зв'язки. Як правило, такому обміну сприяє спільне членство в комерційних асоціаціях, профспілкових організаціях, різних структурах та інститутах. Однією з головних цілей таких асоціацій є розширення потоку інформації, створення соціальної основи для зниження вартості трансакцій та інших непрямих витрат учасників кластера.

Кластерний підхід дає підприємствам низку беззаперечних переваг над більш ізольованими конкурентами. Перш за все, співробітництво в рамках мережі полегшує доступ кожного підприємства до інформації, а також сприяє вільному обміну інформацією усередині кластера в різних сферах діяльності: методології розробки нових технологій, інноваційному менеджменті, маркетингу технологій, ресурсному забезпе-

ченні, стандартизації, за рахунок створення загальної кластерної інформаційно-аналітичної системи, мережі персональних корисних контактів. Це може допомогти підприємствам в розширенні своїх можливостей, зменшенні витрат на трансакції та адаптації їхньої організаційної структури до нових умов на ринку. Так, наприклад, обмін інформацією про споживачів сприяє розширенню клієнтської бази і зростанню масштабів виробництва.

Слід зазначити, що результатом співробітництва фірм, які працюють на одному сегменті ринку і пов'язані у технологічному ланцюзі, вигідним для кожної з них, є можливість постійного контакту з подібними іноземними підприємствами малого та середнього бізнесу.

Непрямим зиском кластерного підходу є нематеріальні активи, які не переносяться прямо у баланс, а потенційно мають більший вплив, ніж прямий зиск. Переваги цих активів походять з мобільної робочої сили та обміну знаннями поміж фірмами через формальні та неформальні дискусії з учасниками, постачальниками та споживачами.

Важливою є роль кластерів у створенні організаційних передумов, а також економічної і соціальної мотивації для творчості представників інтелектуальної праці, оскільки всередині кластера існує можливість впровадження інновацій, як в техніці, так і в технологіях, широкого застосовування на виробництві прогресивних форм наукової організації праці, зміцнення порядку і дисципліни, підвищення культури виробництва, стабільність трудових колективів, що прямо впливає на підвищення продуктивності праці.

Кластерні об'єднання сприяють підвищенню знань та навичок персоналу різного рівня через реалізацію навчальних програм з підвищення кваліфікації керівників та спеціалістів підприємств, внутрішньокластерну систему підвищення кваліфікації, міжпартнерських стажувань у країнах Європи, участь у спеціалізованих виставках, конференціях, семінарах і реалізацію принципів корпоративної культури.

Отже, формування інноваційних кластерів є важливим і об'єктивно обумовленим процесом, який сприяє удосконаленню організаційно-виробничої структури економіки і поліпшенню динаміки її розвитку. Це є передумовою формування конкурентних переваг підприємств за

Таблиця 1. Характерні риси мережних утворень

№ п/п	Риси	Зміст ознак підприємницької мережі
1	2	3
1.	Система цінностей	Довіра людей один до одного як потужний фактор розвитку бізнесу; компетенція учасників і створення неформальних команд з компетентних людей.
2.	Організаційно-управлінська взаємодія	Виділення керівної ланки на основі консенсусу; розподіл відповідальності між всіма ланками; відсутність централізації управління; вільна конкуренція між учасниками за розширення своєї частки в загальному обсязі продажів; організаційна й координаційна діяльність для підвищення конкурентоздатності мережі в цілому.
3.	Переваги (сильні сторони)	Скорочення витрат на висновок угод; зниження виробничих витрат на основі спеціалізації, поділу праці й концентрації учасників на ключових видах операцій; розширення доступу до передових технологій й інформації; прискорення впровадження нововведень і вихід на нові ринки; зниження ризику інноваційної діяльності; відмова від формалізації й бюрократизації.
4.	Недоліки (слабкі сторони)	Відсутність матеріальної і соціальної підтримки своїх членів через відмову від довгострокових договірних форм і звичайних трудових угод; перевага спеціалізації й концентрації на ключових видах компетенції на відміну від універсалізації; надмірна залежність від кадрового складу й ризиків, пов'язаних з плинністю кадрів; різномірність складу мережі, невизначеність у плануванні.

Джерело: складено автором.

рахунок оптимізації використання економічного потенціалу всіх учасників.

Важливе досягнення НТП останньої третини ХХ ст. — розвиток електроніки, інформатики, розвиток супутникового зв'язку, новітніх транспортних засобів і комунікацій — формує своєрідний механізм руху інформації, який дає змогу підтримувати постійний зв'язок із будь-якою точкою світу і сприяє розвитку міжнародних локальних мереж підприємств, пов'язаних між собою єдиним виробничим процесом. Мережа визнається як група фірм, які об'єднуються з метою використання своїх особливостей, ресурсів, специфічних переваг перед іншими для реалізації певних спільних проектів [4, 96]. Згідно цього визначення до мережних структур можна віднести корпорації, холдинги, асоціації, конгломерати, концерни, синдикати, кейрецу (японський аналог інтегрованих конгломератів і холдингів) тощо. Формування світових мереж і, відповідно, мережевої економіки, стало провідною тенденцією еволюції глобального виробництва [5], а її суть полягає в організаційно-структурному перетворенні як виробничих процесів, так і самих корпорацій. Про ефективність створення та розвитку мережевої економіки свідчать характерні риси відповідних структур (табл. 1).

Створення мережних структур представляє собою мегатренд, який охоплює всі галузі і функціональні області, починаючи з наукових досліджень та мережі субпостачальників у сфері виробництва і навіть до франчайзингової мережі у сфері збуту. Головні чинники утворення мереж — глобалізація ринків та швидкі технологічні зміни, тому процеси перетворення традиційних організацій у мережні структури охоплюють всю ієрархічну вертикаль в економіці. Мережна модернізація охоплює як окремі фірми, так й утворені

ними фінансово-промислові групи, міжнародні об'єднання й цілі ринки.

Ефективність мережної організації досягається за рахунок взаємозбагачення інтелектуального потенціалу групи при розробці спільних проектів, коли примножується маса ноу-хау за алгоритмами, методиками, типовими рішеннями. Усе це спричинює організаційно-управлінські зміни в системі управління кожної організації, тим більше, що її границі міняють звичні обриси, а поняття зовнішнього середовища розвивається.

Можна говорити, що нові форми економічного співробітництва виникають навколо глобальних мережових структур капіталу, управління та інформації, а здійснюваний через такі мережі доступ до технологічних умінь і знань формує основу продуктивності і конкурентоздатності підприємств. Компанії, фірми та, у все більшій мірі, інші організації та інститути об'єднуються у мережі різної конфігурації, структура яких свідчить про відхід від традиційних розбіжностей між крупними корпораціями і малими підприємствами, охоплюючи сектори і економічні групи, організовані за географічним принципом. У рамках концепції мережової економіки увага зосереджується на внутрікорпоративному співробітництві та міжпідприємницькій співпраці. Таким чином, мережева економіка виступає певною складовою інформаційної економіки або "нової економіки" і пов'язана з появою нових діючих суб'єктів господарської діяльності — виробничих мереж, до компетенції яких входить здійснення глобального виробництва [6, с. 15]. Під виробничими мережами слід розуміти групу компаній, які об'єднуються з метою використання своїх особливостей, ресурсів, специфічних переваг над іншими для реалізації певних спільних проектів, за умови віртуалізації значної кількості господарських трансакцій. Це дозволяє оперативніше реагувати на зміни в економічному середовищі, швидше передавати необхідну інформацію, а також підвищувати продуктивність господарюючого суб'єкта. Це дозволяє невеликим підприємствам нарівні конкурувати з великими корпораціями. Через стрімке зниження інформаційних і комунікаційних витрат для невеликих підприємств з'являється можливість об'єднуватись у мережі зі своїми постачальниками і замовниками. У такий спосіб вони можуть гнучко реагувати на ринкові зміни. Саме швидкість реагування на потреби споживачів, зовнішні та внутрішні потрясіння стає основним критерієм конкурентоспроможності підприємства. Все це призводить до кризи великої корпорації, головна проблема якої — відсутність гнучкої системи виробництва. Проте не можна говорити, що великі корпорації зникнуть з економічного простору, скоріше утвориться модель, де

існуватимуть поряд, з одного боку, спеціалізовані "нішеві" компанії, а з іншого — горизонтально інтегровані великі підприємства.

Наприклад, Фрідман у дослідженні японської індустріальної структури стверджує, що саме в густій мережі малих і середніх підприємств-субпідприємців закладена японська конкурентоспроможність [7]. Організована мережа незалежних фірм є переважаючою формою економічної активності в ринкових економіках Східної Азії. Є три відмінних, базові типи мереж, які характеризують відповідно японський, китайський і корейський бізнес.

У Японії ділові групи організовані навколо мереж фірм із взаємною участю у власності (*kaishiki mochiai*), в яких головними компаніями керують менеджери. Існують два підтипи таких мереж:

— горизонтальні мережі, засновані на міжринкових зв'язках серед великих фірм (*kigyō shudan*). Ці мережі проникають у різні сектори економіки. Три найбільші старі мережі — це *Mitsui*, *Mitsubishi* і *Sumitomo*. Після війни навколо великих банків були сформовані три нові мережі — *Fuyo*, *Daio-Ichi Kangin* і *Sanwa*. Кожна з мереж має власне джерело фінансування і конкурує з іншими в усіх головних секторах діяльності;

— вертикальні мережі (*кейрецу*) побудовані навколо Кайши, або великої спеціалізованої індустріальної корпорації, що охоплює тисячі постачальників і пов'язані з ними філії. Головні кейрецу зосереджені навколо *Toyota Nissan*, *Hitachi*, *Matsushita*, *Toshiba*, *Tokai Bank* і Промислового банку Японії.

Корейські мережі — чеболи (*chaebol*) більш ієрархічні, ніж їхні японські двійники, хоча історично створювалися за прикладом японських *дзайбацу*. Їх основна особливість полягає в тому, що всі фірми в мережі контролюються центральною холдинговою компанією, яка належить індивіду і його сім'ї. До того ж, центральна холдингова компанія підтримується урядовими банками та контрольованими урядом торговими компаніями. Сім'я-засновниця підтримує жорсткий контроль шляхом призначення членів сім'ї, друзів з регіонів і просто близьких друзів на вищі управлінські пости у всіх компаніях чеболя.

На відміну від японських кейрецу, малий і середній бізнес відіграє другорядну роль. Більшість фірм, що входять до чеболь, великі, і вони працюють, підкоряючись скоординованій ініціативі вищого централізованого менеджменту чеболя. Чеболи є многосекторними і їхні менеджери переводяться з одного сектора діяльності в інший, забезпечуючи єдність стратегії і обмін досвідом. Чотири корейських чеболя (*Huindai*, *Samsung*, *Lucky Gold Star* і *Daewoo*) фігурують сьогодні серед найбільших економічних конгломератів світу.

Китайська організація бізнесу заснована на сімейних фірмах (jiazhuqiye) і кроссекторних ділових мережах (jituanqiye), часто контрольованих однією сім'єю.

Емпіричний аналіз структури і практики великих корпорацій з глобальним охопленням показує, що міжнародні мережі фірм є базовими організаційними формами інформаційно-глобальної економіки.

Крім того, певна кількість мереж спрямована на вирішення інноваційних питань. Наприклад, боротьба за зростання рівня досвіду малих компаній великою мірою залежить від доступу до фінансів. Дві спеціалізовані мережі в Європі підтримують інноваційний сектор через механізми покращення доступу до фінансів: це Європейська мережа бізнес-янголів (European Business Angels Network (EBAN)) [8] та Європейська асоціація венчурного капіталу (European Venture Capital Association (EVCA)) [9].

Деякі мережі також безпосередньо надають послуги інноваційним та технологічним компаніям. Європейська асоціація наукових менеджерів та керівників (European Association of Research Managers and Administrators (EARMA)) та Європейська ініціатива "Pro Top" надають підтримку професіоналам з інноваційного менеджменту через навчання, організований обмін працівниками, підвищення професійного рівня спеціалістів та організацій, які працюють на підтримку інновацій. Отже, послуги мереж різняться настільки ж, наскільки різняться клієнти підприємств у сфері інновацій та технологій [10].

Мережі формують і асоціації національних наукових парків. Наприклад, Асоціація наукових парків Великої Британії (United Kingdom Science Park Association (UKSPA)) [11] вбачає свою мету в тому, щоб стати авторитетною особою у плануванні, розвитку і створенні наукових парків, які прискорюють розвиток і менеджмент динамічних інноваційних організацій, основаних на знаннях.

Одним із прикладів державної підтримки міжнародних кластерів є проект "Об'єднані кластери Європи" (Clusters Linked over Europe (CLOE)), який отримав підтримку через програми ЄС [12].

У Німеччині відомою є програма Inno-Regio (підтримка регіональних мереж для інновацій), яка фінансується Федеральним міністерством освіти і науки. Проект сприяє 23 інноваційним мережам на території колишньої Східної Німеччини. Програма спрямована на поліпшення співпраці між підприємствами, науково-дослідними інститутами та економічними інститутами на регіональному рівні і тим самим сприяє інноваціям. Майже 260 проектів почалося в березні 2002 року, для реалізації яких було виділено

68 млрд євро. Ця сума відповідає майже третині загального обсягу фінансових ресурсів Inno-Regio (231 млрд євро). Програма також включала сприяння професійній підготовці співробітників [13].

Мережі також формуються для підтримки спеціалізованих функцій: маркетинг видачі патентів та трансферу технологій; перетворення інноваційних підприємницьких проектів на успішні бізнес-проекти, організація спільної координації з дослідницькими установами; підтримка фінансування інновацій.

Усвідомлюючи, що інформаційні чинники організаційно-управлінських змін на підприємстві мають соціальну природу, уряди провідних ринкових країн та лідерів НТП активно поєднують інформаційну і соціальну складові регулятивної та структуроутворювальної діяльності. Вдалим прикладом поєднання цілей прискореного поширення прогресивних інформаційних систем та корекції інституційних механізмів є заходи, до яких вдалася Франція. Там було створено Міжміністерський комітет з питань інформаційного суспільства, який 16 січня 1998 р. виробив принципи формування засад інформаційного суспільства.

Численні програми та концепції інформаційно-технологічного розвитку реалізуються у США. Серед них особливе значення має наукове дослідження і план дій під назвою "Інформаційні технології у XXI столітті", де акцент зроблено на телекомунікаційній галузі. Сполучені Штати навіть більшою мірою, ніж Франція, представляють фронтальний підхід до науково-технічного, інформаційного розвитку і є, по суті, єдиною технологічною наддержавою, яка може "закривати" основні напрями НТП.

У 1999 році уряд Німеччини оголосив про програму підтримки та впровадження інформаційних технологій і формування інформаційного суспільства XXI століття ("Innovation und Arbeitsplätze in der Informationsgesellschaft"). Її мета — закріплення та гарантування в майбутньому статусу лідируючого інформаційного суспільства на трансатлантичному просторі Європи й Америки.

У квітні 1999 р. уряд Республіки Корея проголосив проект "КіберКорея-21", який передбачав створення навіть не економіки знань, а власне "народу, життя якого засновується на знаннях та творчій діяльності". Завдяки прискореному розвитку новітніх технологій, телекомунікаційної інфраструктури, нагромадження, диверсифікації та інтеграції баз даних реалізації проекту, Республіка Корея планує увійти до десятки найбільш передових інформаційних суспільств.

Водночас, залежно від загальних підходів соціально-економічної, регуляторної політики

різні країни роблять і різні акценти в інформаційно-інноваційному процесі. Скажімо, Франція вбачає основне завдання національної інноваційної системи у створенні додаткових робочих місць, тоді як Німеччина — у розвитку прогресивних технологій. Утім, очевидно, що зазначені цілі є взаємопов'язаними, а їхня реалізація сприяє формуванню конкурентних переваг підприємств та країни в цілому. У цьому контексті цікавим є протиставлення фронтальної та конкретно-цільової моделей. Скажімо, прийняте урядом Малайзії "Бачення 2020", на відміну від німецької чи французької програм, робить акцент на ключових моментах технологічного розвитку, а саме на зміцненні позицій телекомунікаційної промисловості країни. Зокрема, відповідно до проекту "Бачення 2020", створюється високошвидкісна оптична мережа на території 15 на 50 кілометрів, яка інтегрує столицю, Куала-Лумпур, з новим міжнародним аеропортом з метою залучення дослідницьких організацій і високотехнологічних компаній у галузі інформаційних технологій.

Досвід багатьох країн світу свідчить про позитивну роль держави в забезпеченні сталого економічного зростання, використанні нових знань та ідей, підвищенні суспільного добробуту, транспарентності регулятивних функцій, відповідального управління підприємствами.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що економіка перебуває нині у переломній фазі, значення якої сягає промислових революцій попередніх століть. Індустріальна економіка входить до нового етапу розвитку, для якого визначальним є виробництво, обробка і поширення інформації та знань. Дивлячись, з якої точки зору аналізується даний процес, доцільно говорити про становлення інформаційної економіки, постіндустріальної чи мережевої. Проте об'єднує їх всіх інформація, яка розглядається як нове економічне благо, що має низку властивостей, докорінно відмінних від властивостей традиційних економічних систем, що передбачає докорінну зміну ринкових та конкурентних структур, а отже й інституційних правил ринкової економіки.

Таким чином, інформація на сучасному етапі стає головним чинником стабільного розвитку підприємства та організаційно-управлінських змін на ньому.

Література:

1. Корнєв Ю.Г. Аналіз інформаційної діяльності як сфери бізнесу / Ю.Г. Корнєв // Актуальні проблеми економіки. — № 6 (84). — 2008. — С. 241—248.

2. Соколенко С. Промышленная и территориальная кластеризация как средство реструктуризации / С. Соколенко // Социальные аспекты и финансирование индустриальной реструктуризации. Материалы конференции 26—27 октября 2003 г. — М: Региональный форум, 2003. — С. 24—28.

3. The European Cluster Memorandum: Promoting European Innovation through Clusters / [prepared by Centre for Strategy and Competitiveness, CSC Europe Cluster Observatory]. — Stockholm, 2007. — 11 p.

4. Королев И.С. Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет / И.С. Королев. — М.: Экономист, 2003.

5. Соколенко С. Стратегії економічного росту та формування нових виробничих систем в епоху глобалізації [Електронний ресурс] / С. Соколенко // Економічний часопис-XXI. — 2003. — № 5. — Режим доступу: <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20030503&n=5&y=2003>

6. Manuel Castells. Materials for an Exploratory Theory of the Network Society // British Journal of Sociology. — Vol. 51, nr 1. — Special Millennium Issue, 2000. — P. 15.

7. Фридман М. Капитализм и свобода / М. Фридман. — М.: Новое издательство, 2006. — 240 с.

8. Європейська мережа бізнес-янголів [Електронний ресурс] / European Business Angels Network (EBAN): Офіційний сайт. — Режим доступу: <http://www.eban.org/>

9. Європейська асоціація приватних та венчурних капіталів [Електронний ресурс] / European Private Equity and Venture Capital Association (EVCA): Офіційний сайт. — Режим доступу: <http://www.evca.com/>

10. Гудрун Румпф. Аналіз досвіду країн ЄС та інших країн: інноваційні мережі та інфраструктура підтримки бізнесу / Гудрун Румпф // Витримки з аналітичної роботи Проекту "Ключові особливості інноваційної політики як основи для розробки заходів з посилення інновацій, що сприятимуть наближенню України до конкурентної економіки знань — порівняння ЄС та України". — Київ, Фенікс, 2011 р. — С. 61—73.

11. Асоціація наукових парків Великобританії [Електронний ресурс] / United Kingdom Science Park Association (UKSPA): Офіційний сайт. — Режим доступу: <http://www.ukspa.org.uk/>

12. Проект "Об'єднані кластери Європи" [Електронний ресурс] / Clusters Linked over Europe (CLOE): Офіційний сайт. — Режим доступу: <http://www.clusterforum.org/>

13. Inno-Regio — Die Initiativen [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bmbf.de/de/1277.php>

Стаття надійшла до редакції 15.04.2013 р.